

K aktuálním úkolům československé sociologie

KAREL RYCHTAŘÍK

Nebývá to zvykem, nicméně čtenáři připomínám, že název není „Aktuální úkoly“, ale „K aktuálním úkolům československé sociologie.“ Několik poznámek, které vznikly bezprostředně v časovém rozmezí několika dnů, nejen že nechce, ale ani nemůže vyčerpat problematiku, již se budeme v početných výzkumných a pedagogických týmech sociologů zabývat celé dlouhé období naší další práce. Mám na mysli *usnesení předsednictva ÚV KSČ a vlády ČSSR k Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980 a závěry 15. zasedání ÚV KSČ, které projednalo zprávu předsednictva ÚV KSČ „Za další zvýšení úrovně a účinnosti politickovýchovné a ideologické práce“*. Oba dokumenty vyžadují, abychom nejen ve svých pracovních týmech, ale i sami v sobě vedli dialog na téma, co bylo, nebo mělo být a, nebylo v naší sociologii uděláno, a jak postupovat dál. Jinak řečeno, jak přispět ke zvýšení úrovně a účinnosti politickovýchovné a ideologické práce strany, jak co nejefektivněji vstoupit do zápasů za naplnění strategické linie zvyšování efektivity národního hospodářství a kvality veškeré práce.

I pro naši sociologii platí, že její dnešní úroveň pro zítřek nestačí. Společenská situace a nové úkoly, před nimiž stojíme, vyžadují, aby se účinnost a efektivnost jejího působení podstatně zvýšila. V diskusi na 15. zasedání ÚV KSČ bylo v souvislosti s úvahou o možnostech spojování některých složek základního a aplikovaného výzkumu poukázáno na to, že *hodnocení efektivity vědeckého poznání má dvě stránky*. Jednou je „*efektivnost vnitřní účinnosti*“ vlastního rozvoje vědy. Byla charakterizována jako vztah mezi vynaloženými silami a prostředky na straně jedné a kvalitou produkovaných výsledků výzkumů na straně druhé.

Druhou je „*vnější efektivnost*“. Byla charakterizována jako vztah mezi objemem a úrovní informací v oblasti vědy a velikostí jejího přínosu v jednotlivých oblastech společenské praxe [Kvasil 1980].

Jestliže se chci v této chvíli vyslovit k aktuálním úkolům československé sociologie z hlediska „vnější a vnitřní efektivity“ vědeckovýzkumné práce, nečiním tak z nějakých vnitřních pohnutek rozvíjet abstraktní vědecké myšlení, ale z mnohem prozaičtějších příčin — z přesvědčení, že přechod od abstraktních filozofických poloh ke konkrétnímu poznání společenské reality se dnes stává stále aktuálnější záležitostí. V poznání složitosti sociálních zápasů naší doby už vůbec nemůžeme vystačit s deduktivním vyvozováním méně obecného z nejobecnějšího.

Bez sociologického poznání nelze proniknout do komplikovanosti společenské struktury, bez sociologického poznání se nelze pravdivě orientovat ve stavu společenského vědomí různých sociodemografických skupin naší společnosti, odhalit charakter existujících tendencí společenských procesů, stanovit optimální plány sociálního rozvoje našich závodů, územních celků, a zejména pak dosáhnout toho nejdůležitějšího — aktivního přístupu k práci a ke společenskému dění.

Prosím, aby to bylo přijato jako určitá hypotéza, ale soudím, že nikdy v dávné ani v blízké historii nebyla tak objektivně aktuální potřeba sociologického poznání, jako je tomu dnes. To není zaslepenost sociologického patriotismu, to je holá skuteč-

nost. Nemohl bych asi vyjádřit toto přesvědčení lépe, než to učinil Bedřich Václavek ve třicátých letech: „Bez sociologie by socialismus zůstal jen ideou odkázanou na vůli boží, a ne na ruce a hlavu proletariátu. Proletariát, poučený jejími poznatky a posílněný jejími vývody a zákony, uskuteční svůj zápas účelně a s vírou“.

Vstupovat do zápasů strany

Druhá polovina dvacátého století je velmi rozporuplnou dobou. Vedeme „... velký zápas o uvolnění, zabezpečení trvalého míru, vyloučení války ze života společnosti, za další vítězství socialismu ve světě, zostruje se boj v ideologické oblasti mezi silami pokroku a reakce, mezi silami socialismu a imperialismu“ [Za další zvyšování 1980:3].

Přírodní a technické vědy jsou schopny objevovat a také objevují neobyčejně výkonné výrobní prostředky, které při racionálním využití mohou sloužit ku prospěchu národů celého světa. Ve věku, kdy s nemalými úspěchy odhalujeme záhady hmotného mikrosvěta, kdy lidé létají do kosmu a nacházejí cesty pro vstup člověka do nových galaxií, ve věku, kdy se každým rokem zvyšuje objem našich informací přibližně o 7 miliard stran tištěného textu, žijí stamilióny lidí na pokraji nouze a je nutné věnovat nemálo sil a prostředků na to, co by mělo být samozřejmostí — na zachování světového míru.

Vymoženosti vědy a techniky nejsou samy o sobě schopny stát se zdrojem všeobecného blahobytu a zajistit lidem mír. Naopak, při iracionální sociálně ekonomické organizaci mohou prohloubit sociální nerovnosti, vést ke zrodu nových, ještě tíživějších společenských deformací. My marxisté máme dostatek argumentů k tvrzení, že útrapy lidstva, reálné možnosti ohrožení jeho existence jsou důsledkem přežitých výrobních a společenských vztahů.

V diskusi na nedávném valném shromáždění Československé sociologické společnosti (1) byla v této souvislosti položena a zodpovězena otázka, co reálného může udělat sociolog obklopený rozporuplným světem antagonistických zájmů, zuřících zápasů a vášní, co může udělat sociolog nemající moc a náležitou autoritu.

Nemůže udělat nic, nebo téměř nic, jestliže je ve svém myšlení, ve svém přístupu k životu, k sociální realitě odtržen od pokrokových sil daného historického období.

Za příklady nemusíme jít daleko. Stačí vzpomenout životní zápasy nám v mnohém sympatického amerického sociologa C. W. Millse, který byl za své relativně pokrokové názory doslova uštván mocnými ve Spojených státech. Z hlediska našich přístupů bylo základním omylem, chybou, „utopií“ jeho díla a životních zápasů to, že nepochopil rozhodující poslání dělnické třídy, lidových mas, úlohu těch, kteří tvoří dějiny.

Řešení otázek daných složitou situací, která se vytvořila na počátku osmdesátých let, spojuje 15. zasedání ÚV KSČ s požadavkem zintenzívnit a zkvalitnit jak politickoorganizátorskou, tak ideově výchovnou práci, kterou je třeba rozvíjet „s pomocí speciálně připravených kádrů“ [Za další zvyšování 1980:6].

Těm, kteří jsou tak či onak profesionálně spojeni s marxisticko-leninskou sociologií a jsou v této oblasti speciálně připravenými kádry, se tady znovu připomíná, i když v jiné situaci, než tomu bylo na počátku sedmdesátých let, že do nelehkých zápasů doby může vstoupit jen jednoznačně teoreticko-metodologicky orientovaná *aktivní*

(1) Valné shromáždění Československé sociologické společnosti se konalo ve dnech 26.—27. II. t. r. v Kladně. Zpráva o průběhu jednání je uveřejněna v tomto čísle Sociologického časopisu.

sociologie, vycházející z těsného sepětí se zápasy strany a nacházející své naplnění ve spojení s potřebami společenské praxe.

Uvědomujeme si, že sociální aktivita může být různá. Sociologické koncepty založené na chybných teoreticko-metodologických předpokladech plnily a plní sice aktivní, ale dezorientující úlohu. Prosazujeme-li efektivní vstup sociologické teorie do společenské praxe, máme na mysli takovou sociologii, která se opírá o znalost objektivně existujících společenských zákonitostí, vychází z rozhodující úlohy dělnické třídy a lidových mas a vědecky zdůvodňuje zájmy pracujícího lidu, národů a všeho pokrokového lidstva.

Sociolog spojený s takovou sociologií může udělat nemálo pro řešení problémů naší doby. *Velikost a možnosti marxisticko-leninské sociologie vždy byly a jsou v tom, že vstupuje do zápasů za revoluční přestavbu světa. Sociologické poznání z lidské pospolitosti vzešlo, pro ni je určeno a jí také slouží.*

V těchto skutečnostech, jen a jen tady, nacházíme odpověď na otázku, co může udělat sociolog nemající moc a náležitou autoritu, obklopený rozporuplným světem antagonistických zájmů, zuřících zápasů a vášní druhé poloviny dvacátého století.

Není vůbec náhodnou shodou okolností, že v charakteristice kardinálních otázek naší současnosti uvádí základní dokument 15. zasedání ÚV KSČ taková témata, jakými jsou například sociální struktura československé společnosti, úloha dělnické třídy, rozvoj sbližování našich národů a národností, socialistický způsob života, komplexnost a diferencovanost pohledu na mládež, plánování sociálních vztahů a duchovního vývoje člověka atd. Zcela mimořádné místo tu zaujímá problematika zápasu o vědomí člověka a požadavek mobilizovat vědomí širokých vrstev a také odpovědných řídicích pracovníků na základě diferencovaného poznání.

„Víme však, jak složitý je tento proces, tento zápas o myšlení člověka, jak bezpředmětné i nebezpečné by bylo jej idealizovat, vydávat přání za skutečnost, kolik mu stojí v cestě překážek. Že jeho základním článkem je utvoření nového, uvědomělého vztahu k práci, k společenskému vlastnictví, společenským, pracovním a občanským povinnostem. Lenin tento úkol, jemuž přikládáme největší důležitost v organizaci nového života po svržení vykořisťovatelů a nastolení moci dělnické třídy, moci lidu, nazýval světodějným. A považoval jej za nejobtížnější, mnohem obtížnější než uskutečnění samotné revoluce“ [Fojtík 1980:3].

Soudím, že ani jedno z těchto velkých témat doby nelze uspokojivě uchopit bez sociologického poznání.

Ve vztahu k vědeckovýzkumné práci připomnělo 15. zasedání ÚV KSČ, že dosahované výsledky neodpovídají potřebám a možnostem, které máme, že se „často ještě objevuje objevené, nachází nalezené a za vědecké se vydává i to, co nemá s vědou nic společného“ [Za další zvyšování 1980:5].

V dokumentech tohoto zasedání formulují nejvyšší stranické orgány výzvu k směřující analýze, k integrovanému, hlubšímu teoretickému poznání, jež proniká do struktury všech společenských úkolů socialistické společnosti a je životně důležité pro jejich řešení.

Uvědomují si, že zejména v rozvoji oborových sociologických disciplín by marxisticko-leninská sociologie mohla a měla mnohem výrazněji vstupovat do problematiky, která je spojena s ideově výchovným působením, s otázkami materiální výroby, plánování a sociálního řízení.

Právě tady se znovu a znovu prokazuje, že rozvoj a institucionalizace marxisticko-leninské sociologie jako vědy nejsou reálné bez neustálého tvůrčího svazku mezi sociologickou teorií a praxí socialistické výstavby.

Staré neduhy neplodného schematismu, kdy kontakt se skutečností měl především ilustrativní význam a „realizoval se“ v prázdných proklamacích, se nejlépe léčí všude tam, kde sociologické poznání proniká do konkrétní řídicí činnosti od nejvyšší do nejnižší sféry řízení, do změn v sociálně třídni struktuře, kde se jeho poznatky realizují v ideologické práci strany, v koncipování otázek socialistického způsobu života a mnohostranného rozvoje osobnosti.

S touto koncepcí sociologického poznání je spojena i velká odpovědnost sociologů, spočívající v objevování cest, v nacházení způsobů a prostředků jak řešit existující sociální problémy, rozpory mezi třídami a sociálními skupinami, jak odstraňovat maloměstácké projevy, nihilistické nálady a fatální rezignaci. To není okrajová problematika. Její analýza vyžaduje hledat a nacházet kontinuitu a diskontinuitu vývoje československé společnosti a důsledně respektovat jednotu ekonomických, sociálních a politických aspektů našeho života. „Trpce jsme se poučili, jak nebezpečné je nedoceňovat retardační síly maloměstáctví, schopnost regenerace přežitků staré společnosti, unášet se iluzemi a fantazií, být netrpělivý, domnívat se, že jedna generace vyřeší všechno, nerespektovat objektivní zákonitosti socialistické výstavby“ [Za další zvyšování 1980:3].

Pro sociologickou práci je nejdůležitější pochopit nejhlubší smysl soudobých společenských jevů a procesů, poznávat nejobecnější směr společenskohistorického vývoje a všemožně pomáhat sociálnímu pokroku.

Akademik Evgeni Mateev upozornil nedávno ve svém podnětném článku na téma *Ekonomika a sociologie* [Mateev 1979], že téměř každý úkol praktického řízení je dnes úkolem mnohooborového charakteru, vyžadujícím spolupráci několika věd. Sociologie v tomto mnohooborovém přístupu má nezastupitelné místo. Například realizace „Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství“ je nejen ekonomickou, ale i mimořádně důležitou politickou záležitostí, jež vyvolá celou řadu nových sociálních skutečností. „Praktická realizace nových opatření, která ve svých důsledcích v mnohém znamenají rozehod s navyklými formami a metodami práce a myšlení, s rutinou a setrvačností, nedostatečnou pružností v operativním řízení, bude vyžadovat odvalu a důslednost.“ [Za další zvyšování 1980:3]

V. I. Lenin v této souvislosti připomínal, že když společnost stojí před novými úkoly, je třeba přesně znát, jaká je úroveň lidí a jaký je stav připravenosti kádrů. Zejména tady může právě dnes udělat sociologické poznání nesmírně mnoho.

Z hlediska gnoseologického aspektu poznání sledujeme společenské vědomí prostřednictvím jeho vztahu ke společenskému bytí. Zdůrazňujeme fakt jeho odrazu a zabýváme se předmětem a způsobem tohoto odrazu. V analýze pohybu od skutečnosti k vědomí sledujeme vznik tohoto pohybu, jeho původ, specifičnosti, které se utvářejí v závislosti na předmětu a charakteru odrazu, vymezujeme formy vědomí atd.

Gnoseologický aspekt zkoumání společenského vědomí souvisí s řešením otázky vztahu vědomí k bytí, ducha k přírodě. Pro nás marxisty je naplněním základního metodologického principu poznání duchovního života, krédem vyjadřujícím podstatu materialistického pojetí dějin. Je přesně formulováno v Marxově předmluvě k práci *Ke kritice politické ekonomie*: „Bytí lidí není určováno vědomím, ale naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím.“ [Marx — Engels 1963:37]

Specifičnost společenského vědomí se však nevyčerpává jen tím, že je odrazem společenského bytí. Společenské vědomí je jednotou odrazu skutečnosti a aktivního vztahu ke skutečnosti.

Máme-li pomocí analýzy společenského vědomí poznat jeho úlohu v životě lidí, chceme-li znát jeho funkci, studovat přesvědčení, názory, mínění, normy, hodnoty

a postoje různých sociálních skupin, chceme-li, jak píší někteří autoři, doplnit analýzu společenského bytí poznáním „druhé struktury“, pak to znamená *zkoumat strukturu společenského vědomí v sociologickém aspektu*.

Potřeby takového soustavného zkoumání, po němž mimochodem volají orgány společenské decize stále energičtěji, nezměníme konstatováním, že „mnohé v našich přístupech zůstává dosud nejasným“, že „máme na věc rozdílné názory“, že „to je diskusní otázka“ apod.

Naopak. Poslední stranické dokumenty a požadavky, které z nich pro sociologickou práci vyplývají, jen opětovně potvrzují, že jde o oblast společenskovo vědního poznání, které není jen diskusní, ale především stále více aktuální a potřebné.

V sociologických přístupech odhalujeme pohyb od společenského vědomí ke skutečnosti. Analýza tohoto pohybu umožňuje ukázat, jak diferencovaně, s jakou váhou vstupují naše ideje, politickovýchovné koncepce a usnesení do vědomí různých sociodemografických skupin obyvatelstva, jak ovlivňují jejich jednání.

V těchto přístupech charakterizujeme a poznáváme společenské vědomí jako aktivní, tvůrčí vztah ke skutečnosti a zkoumáme vliv sociálních podmínek na tento vztah. Zajímá nás, jak do tohoto vztahu vstupuje například sociální původ, vzdělání, ekonomická aktivita, věk, pohlaví, národnost, velikost místa bydliště, stranická příslušnost atd.

Sociologický empirický výzkum a jeho výsledky nás stále znovu přesvědčují, že charakter sociálně ekonomických vztahů socialistické společnosti je sice významnou, určující podmínkou přetvářející činnosti lidí, ale není podmínkou jedinou. Jako určující determinanta může být nezřídka potlačen jinými, druhořadými, ale v dané chvíli dominujícími parametry. Proto například i diskuse na 15. zasedání ÚV KSČ připomíná, že sílu argumentace a působení musíme čerpat z hlubokého, diferencovaného poznání dané reality.

Sociologická analýza může pro politickovýchovnou práci strany a její spojení s masami vytvořit nejdůležitější předpoklad: ukázat, jak jsou naše ideje, jež objektivně vědecky vykládají tento svět a jeho rozpory, přijímány, jak jsou spojovány s běžnými radostmi a starostmi lidí, jak jsou realizovány v každodenní práci a v jakých životních přístupech vstupují do revolučních zápasů doby. Umožňuje odhalit strukturu společenského vědomí, ukázat nositele jednotlivých forem vědomí a *charakterizovat reálné vědomí doby*, které je organickým souhrnem názorů a stanovisek lidí. Toto vědomí se utváří nejen na základě určitého osvojení teoretického poznání, ale i na základě stanovisek, jejichž základem je bezprostřední, praktická zkušenost a její živelný odraz ve vědomí.

Sociologická analýza tedy umožňuje ukázat, co si lidé myslí, jak akceptují nebo neakceptují politiku strany, jak jsou připraveni a ochotni vstupovat do zápasů za její politiku. Obecně řečeno — *sociologická analýza společenského vědomí je přechodem z gnoseologické do sociální roviny poznání*. Umožňuje poznat právě ty stránky společenského vědomí, od nichž abstrahujeme při gnoseologických přístupech zkoumání vědomí jako odrazu společenského bytí. (2)

Sociologická analýza společenského vědomí je organicky spjata s tím, co bývá označováno jako ideje, názory, zájmy, přání, city, nálady, veřejné mínění, hodnotová orientace, postoje atd.

Studium materiálů 15. zasedání ÚV KSČ nás znovu utvrzuje v tom, že sociologické poznání nemůže jít cestou falešného objektivismu. Objektivistické koncepce nejsou schopné dovést svá bádání ke kritickému zhodnocení a stranickým závěrům. Naopak — doporučují přenechat společenské působení a hlavní svetonázorové otázky prý

(2) K této problematice zatím asi nejpodnětnější myšlenky přináší práce A. K. Uledova [1973].

„subjektivistické“, „iracionální“, nevědecké ideologii. Jsme hluboce přesvědčeni o nemožnosti „neutrality“ světového názoru. Marxista, jak nejednou připomínal V. I. Lenin, je důslednější než objektivista. Svůj objektivismus uskutečňuje do větší hloubky, plněji a dostává se až k vědecké stranickosti.

Podstata naší subjektivní stranickosti je v tom, že přeměňujeme sociologii nejen v prostředek vyjádření cílů, norem, hodnot a zásad, jež vyvodil dialektický materialismus z poznání objektivního chodu dějin, ale i v prostředek boje za tyto cíle, normy, hodnoty a zásady.

Proto i naše výzkumy, orientující se na problematiku individuálního a skupinového vědomí, na subjekt, jímž jsou jednotlivci a skupiny, nemohou být jenom poznáním, ale musí být i angažovaným zápasem, tvorbou, společensky aktivním přístupem a programovým působením na toto vědomí. „To vyžaduje vysokou odbornost, ideovost, schopnost interpretovat fakty v hlubokých, pravdivých souvislostech z našich třídních marxisticko-leninských hledisek“ [Za další zvyšování 1980:5].

V sociologii analyzujeme individuální a skupinové vědomí v kontextu působení určitých podmínek, jakými jsou například pracovní prostředí, rodina, výchova, škola, vzdělání, systém obecně preferovaných hodnot, norem a zájmů atd. Neděláme to však proto, abychom v bezpočetných tabulkách popisovali a ukazovali, jaký je stav. (I když poznaná „empirická pravda“ může mít nemalou hodnotu, jež za určitých okolností významně vstupuje do procesu řízení a změny.) Děláme tak především proto, abychom pomáhali optimálně měnit podmínky, které poznáný stav utvářejí. *V možnostech sociologického poznání je ukázat, k jakým kvalitativním změnám dochází v jednotlivých etapách výstavby naší společnosti ve skupinovém a individuálním vědomí, a v kauzálních analýzách vymezit, které z určujících determinant (například zda ekonomická aktivita nebo rodina, pracovní prostředí, situace na trhu, vzdělání, přijímaný systém hodnot atd.) jsou v daném období nejvlivnější.*

Individuální a skupinové vědomí jsou nejen relativně samostatné jevy, ale jsou i relativně velmi pevnou a neoddělitelnou součástí společenského vědomí. Především však jsou empiricky zjištělné.

Sociologie disponuje prostředky, nástroji, postupy, metodami a technikami poznání umožňujícími empiricky ověřit, jaká je ideově politická orientace tříd, sociodemografických skupin a jednotlivců, jakou reálnou váhu mají přijímané či odmítané hodnoty, názory a postoje.

Sociologická analýza může ukázat to, co je pro nás za určité situace nejdůležitější — jaký je stav, jaká je dynamika společenského vědomí jako celku, vědomí různých sociálních, demografických, etnických a jiných skupin a vědomí individuí. Z hlediska potřeb politickovýchovné a organizátorské práce strany to je problematika nesmírně důležitá. V ní se odráží, jak upozorňuje zpráva předsednictva ÚV KSČ, projednaná a schválená na 15. zasedání ÚV KSČ, zákonitý růst významu subjektivního činitele při výstavbě socialismu, na cestě ke komunismu.

Propracovat všechny roviny sociologického poznání

Pod vlivem stranických dokumentů a soustavného styku s řídicími orgány ÚV KSČ, které přikládají dalšímu rozvoji marxisticko-leninské sociologie daleko větší význam, než tomu bylo kdykoli v minulosti, se v sedmdesátých letech vytvořila nová objektivně velmi příznivá situace pro rozvoj sociologické teorie.

V tomto období došlo v ČSSR k dalšímu, výraznějšímu vydělení sociologie jako samostatné speciální vědy o společnosti, vycházející z dialektického a historického materialismu.

Marxisticko-leninská sociologie vznikla a rozvíjela se jako nedílná součást geneze velkého proletářského učení, jako teoretický systém, který odráží obecné zákony

fungování a rozvoje společnosti, organicky spojuje teoretické analýzy s poznáním empirických sociologických výzkumů.

Pro další rozvoj československé sociologie je důležité znovu a znovu se vracet k našemu vztahu k historickému materialismu. Historický materialismus je obecnou filozofickou teorií a metodologií sociálního poznání všech společenských věd. Vyzbrojuje nás znalostí nejobecnějších zákonitostí vývoje společnosti, je neoddělitelnou součástí marxisticko-leninské filozofie, zkoumající vztah společenského vědomí a společenského bytí. Jako tato součást představuje teoretickou a metodologickou základnu všech společenských věd.

Souhlasíme s těmi, kteří vidí specifiku marxisticko-leninské filozofie v tom, že je vědeckou odpovědí na základní světónázorové otázky, na původ světa a zdroj vědomí, na postavení člověka ve společnosti [Ruml 1978; Netopilík 1977:90:103].

Filozofie iniciuje komplexní přístup, zajišťuje integrující působení speciálních věd, vůči nimž plní světónázorové a metodologické funkce.

Filozofie zkoumá a formuluje nejobecnější zákony vývoje přírody, společnosti a myšlení a vymezuje principy přístupu k jejich poznání.

Filozofie zkoumá a formuluje obecně teoretické předpoklady poznávací činnosti lidí (například otázky poznatelnosti světa, pravdivosti poznání atd.).

Filozofie vypracovává světónázorovou problematiku speciálních věd. Speciální věda, jakou je i marxisticko-leninská sociologie, nemůže sama odpovědět na základní světónázorové otázky, objasnit vztah k třídám, ke společenským hnutím atd.

Projevuje se zde oboustranný proces. Nejen filozofie proniká do speciálních věd, ale i speciální vědy, zejména ve svých zobecněních, pronikají do obsahu filozofie.

Tak, jak se prohlubuje a diferencuje sociologické poznání, narůstá mnohostrannost a bohatství vazeb sociologie a marxisticko-leninské filozofie, a to nejen v teoreticko-gnoseologickém a metodologickém, ale i v politicko-morálním a praktickém smyslu. V marxisticko-leninské sociologii spojujeme tento proces se zvýrazněním gnoseologické (heuristické) a logicko-metodologické funkce filozofie.

Revoluční materialistická dialektika je pro marxistické sociologické teorie o vývoji totality světa a současně i metodologickým základem a nejobecnější metodologickou polohou. Vybavuje marxisticko-leninskou sociologii postuláty, které určují kvalitu jejího všeobecně přijímaného, ale stále nedostatečně rozpracovaného systému metod.

Naše studie stále častěji vymezují marxisticko-leninskou sociologii jako teoretickou, speciální společenskovědní teorii rozvíjející se *na bázi dialektického a historického materialismu jako poznání, které není filozofií, nýbrž speciální společenskou vědou specifického charakteru.*

Ve společenských vědách má marxisticko-leninská sociologie důležitou integrující roli. Je jedinou společenskou vědou, která se zabývá studiem společnosti jako celku a zároveň i studiem jednotlivých částí, lokalit společnosti právě ve vztahu k celku.

Soudím, že i dnes zůstává „alfou a omegou“ dalšího rozvoje sociologického poznání potřeba systematizovat teorie různého stupně obecnosti. Musíme propracovat všechny roviny sociologického poznání a mít k dispozici systém gnoseologicky spojených, hierarchicky uspořádaných a relativně uzavřených teoretických poznatků.

Marxisticko-leninská sociologie se může úspěšně rozvíjet pouze v jednotě různých úrovní sociologických teorií, metod výzkumu a poznání, pouze jako jednotný systém teorie, jež je vybudována pomocí všeobecného teoreticko-empirického systému znalostí.

Základní předpoklady jednoty všech úrovní a stupňů poznání jsou v zásadě vymezeny dialekticko-materialistickou filozofií, zvláště historickým materialismem. Historický materialismus je nejdůležitějším sloupem teoreticko-metodologických

základů, bez nichž by ani naše sociologie nemohla být skutečnou vědou. Umožňuje dosáhnout jednoty empirického a teoretického poznání.

Marxisticko-leninská sociologie je empirickou vědou pouze v tom smyslu, že pro sociologickou teorii se nejdůležitějším elementem její metody stává studium faktů.

Marxisticko-leninská sociologie se však nikdy nespokojuje jen s empirickými fakty a procesy, ale programově usiluje o odhalení jejich podstaty, o vytvoření abstraktní generalizace, o formulaci kategorií a zákonů.

Empirické proto nepovažujeme ani za hlavní element, ani za základní charakteristiku, ani za podstatu poznávacího procesu marxisticko-leninské sociologie. Empirické zkoumání je však nutným předpokladem pro rozvoj sociologické teorie.

Mezi příčiny jednostranného empirismu československé sociologie šedesátých let patří i to, že nebyla dostatečně rozpracována sociologická teorie, respektive nebylo přihlíženo k jednotě teorie a empirie. Nerespektování, nedoceníení nebo neschopnost naplnění této jednoty otevírají dveře empirismu, který má své metodologické, gnoseologické, přírodovědní a třídně historické zdroje. (3)

Všem úrovním sociologického poznání, včetně takového poznání, jaké nám poskytuje empirický sociologický výzkum, je společná skutečnost, že předmětem reflexe je sama společenská realita. Avšak i samotné sociologické poznání je svým způsobem rovněž reálným procesem. Má své zvláštnosti, fáze, specifika, inherentní principy a zákony.

Proces sociologického poznání by se měl stát předmětem mnohem intenzivnějšího vědeckého studia, než je tomu doposud. *Potřeba rozlišovat mezi sociologií jako poznáním určitých stránek společenské reality a mezi sociologickým „metapoznáním“, které je teorií tohoto poznání*, je totiž stále aktuálnější. Sociologické „metapoznání“ se tedy nezabývá přímo a bezprostředně objektivní společenskou realitou, ale pouze formou její reflexe. A protože sociologické poznání má svou teoretickou a empirickou formu, musí se i sociologické „metapoznání“ orientovat do oblasti (a) *teorie teoretického sociologického poznání* a do oblasti (b) *teorie empirického sociologického výzkumu*.

„Metapoznání“ v oblasti teorie teoretického sociologického poznání by mělo zaplnit nemálo bílých míst. Stále zápolíme s nepřesnostmi v používaném pojmovém aparátu, pociťujeme nedostatky formalizace sociologické teorie a přesnějšího vymezení její struktury. Nemůžeme být spokojeni s mechanismy přechodu od empirického k teoretickému a naopak atd.

Jestliže konstatujeme, že v posledních deseti letech bylo uděláno mnohé pro objasnění vzájemného vztahu filozofie a sociologie, pak velice málo jsme přinesli do problematiky vzájemného působení sociologie na straně jedné a vědeckého komunismu, politické ekonomie a historiografie na straně druhé. Nemluvě o potřebě ukázat na vzájemná spojení mezi marxisticko-leninskou sociologií a demografií, pedagogikou, psychologii, statistikou, matematikou atd.

Rozsah těchto aktuálních a pro naši sociologii „životně důležitých témat“ je takový, že v jejich řešení můžeme uspět jen cestou mezinárodní spolupráce marxistických sociologů socialistických zemí. Stejně tak to platí i pro další kritické analýzy nemarxistické sociologické teorie, jež jsou nedílnou součástí toho nejdůležitějšího: pozitivního výkladu, hlubokého teoretického uchopení a řešení otázek dalšího rozvoje naší společnosti a světového revolučního procesu.

O „metapoznání“ v oblasti teorie empirického sociologického výzkumu se v literatuře často hovoří jako o „metodologii nebo metodice empirického výzkumu“ apod. Metodologové by sami měli vysvětlit, je-li tento přístup adekvátní. Určitě to však je vymezení neúplné, které nezachycuje všechny prvky problematiky. Zdá se,

(3) Analýza těchto zdrojů empirismu byla provedena v práci K. Rychtaříka [1978].

že obecnější termín „teorie empirického sociologického výzkumu“ spíše vyjadřuje šíři a hloubku poznávacího procesu, jenž vede k získání hodnověrných, stálých, reprezentativních empirických údajů. Tato teorie by měla ukazovat hranice a možnosti empirického poznání, studovat jeho strukturu, ukazovat důsledky interakce mezi jeho elementy a přispět k překonání v této chvíli asi nejslabšího místa výzkumné problematiky, jímž se stále zřetelněji stává problematika operacionalizace.

Nejde však o otázky formální terminologie. Celá problematika má mnohem hlubší význam. Nejprůhodnějším podhoubím pro empirismus se stává nedostatečná teoreticko-metodologická příprava empirického sociologického výzkumu, nedostatečné rozpracování otázky jeho organického spojení se sociologickou teorií.

Připustme, že určité zaostávání sociologické „metateorie“ je jen dočasným jevem. Relativně příznivá institucionální základna a dnes už pečlivě koncipovaná a dlouholetá příprava sociologických kádřů a zejména péče, kterou rozvoji marxisticko-leninské sociologie věnují stranické orgány, to všechno jsou předpoklady opravňující k optimistické prognóze. Na druhé straně je třeba pravdivě říci, že pro rozvoj sociologických bádání existují určité limity. Jsou nejen v počtech dostatečně připravených kádřů, ale i v některých teoreticko-organizačních, materiálních a jiných otázkách.

Každý z nás by měl podle svých sil a možností přispět k tomu, aby se teorie sociologického poznání postupně dotvářela jako komplexní poznávací proces. Nebudeme-li s dostatečnou intenzitou usilovat o dosažení odpovídající „efektivnosti vnitřní účinnosti“ vlastního rozvoje marxisticko-leninské sociologie, nedosáhneme ani potřebné „vnější efektivnosti“.

Studium posledních dokumentů strany musí vést k přemýšlení o smyslu naší práce, vlastního života, o životních jistotách každého z nás.

Sociologové v Československu chtějí řešit otázky své životní orientace ve spojení se vztahem ke straně, k osudům této země, k zájmům a zápasům dělnické třídy a pracujícího lidu. Jsou to zcela konkrétní lidé, kteří do sociologického poznání vstupují se svou politickou, odbornou, emocionální a jinou dispozicí. Jejich vědeckovýzkumná, pedagogická, propagandistická a další činnost má své přednosti i slabiny. I tady platí, jak bylo řečeno na 15. zasedání ÚV KSČ, že absolutně dokonalý člověk, bez chyb a různých nedostatků neexistuje. Určujícím faktorem života každého z nás jsou však vždy dvě skutečnosti:

1. Doba, její cíle, sociální klima, v němž žijeme a které také sami tvoříme.
2. Vědomí, že pracujeme, že máme ale především na mysli zájmy a potřeby společnosti, jak je to charakteristické pro socialistický způsob života.

Sociolog se realizuje prostřednictvím práce. Ta je pramenem, jenž rozhoduje o jeho úloze ve společnosti a vede k chápání smyslu a životního poslání každého z nás. Proto stále platí, že osobní angažovanost, láska k oboru, schopnost abstrakce, tvůrčí představivost a především úsilí poznat pravdu jsou tím nejdůležitějším, s čím musíme spojit sociologické poznání.

Literatura

- Fojtík, J.: *Vystoupení na 15. zasedání ÚV KSČ*. Rudé právo 1980, 28. III.
Kvasil, B.: *Vystoupení na 15. zasedání ÚV KSČ*. Rudé právo 1980, 29. III.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 13. Praha, SNPL 1963.
Mateev, E.: *Ekonomika a sociologie*. Sociologický časopis 1979, č. 6
Netopilík, J.: *Filozofie v teorii a praxi socialistické společnosti*. Nová mysl 1977, č. 9
Ruml, V.: *Marxisticko-leninská filozofie — filozofie komunismu*. Praha, Horizont 1978.
Rychtařík, K.: *Sociologie na cestách poznání*. Praha, Academia 1978.
Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svodoba 1973.
Za další zvýšení úrovně a účinnosti politickovýchové a ideologické práce. Zpráva předsednictva ÚV KSČ. Rudé právo 1980, 27. III.

Резюме

К. Рихтаржик: «К актуальным задачам чехословацкой социологии»

Статья, возникшая непосредственно под влиянием последних документов ЦК КПЧ, показывает возможность углубления внешней и внутренней эффективности социологического познания. Оно может быть реализовано лишь однозначно теоретическо-методологически ориентированной активной социологией, исходящей из тесной связи с борьбой партии и получающей реализацию в связи с потребностями общественной практики.

Автор подчеркивает, в частности, необходимость изучать в социологическом аспекте структуру общественного сознания, анализировать движение от общественного сознания к общественной действительности. Социологическое познание в состоянии показать, какие качественные изменения происходят на отдельных этапах развития чехословацкого общества в групповом и индивидуальном сознании и в причинных анализах выявить наиболее влиятельные в данный период среди определяющих детерминантов.

Для дальнейшего развития чехословацкой социологии весьма важно снова возвращаться к нашему отношению к историческому материализму. Революционная материалистическая диалектика является для марксистской социологии теорией о развитии всеобъемлемости мира и в то же время методологической основой и наиболее общей методологической плоскостью.

Автор определяет марксистско-ленинскую социологию, как теоретическую, специальную обществоведческую теорию, развивающуюся на базе диалектического и исторического материализма, как познание, которое не является философией, а специальной общественной наукой специфического характера. Она является единственной общественной наукой, занимающейся изучением общества в целом и в то же время изучением отдельных частей, мест общества именно в их отношении к целому.

Альфой и омегой дальнейшего развития социологического познания является необходимость систематизировать теории различной степени всеобщности, разработать все плоскости социологического познания и иметь в своем распоряжении систему гносеологически связанных, иерархически упорядоченных и относительно законченных теоретических знаний.

Summary

K. Rychtařík: On the Actual Tasks of Czechoslovak Sociology

The present paper, written under the immediate influence of the last documents issued by the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, points to the possibilities of „increasing the external and internal effectiveness“ of sociological knowledge. These can be put in practice only with the aid of an unambiguously theoretically and methodologically oriented active sociology based on a close relation to the Party's struggles and fulfilling its mission in connection with the needs of social practice.

Particular attention is drawn to the necessity to examine the structure of social consciousness from the sociological aspect, to analyze the motion from social consciousness to social reality.

Sociological knowledge provides the possibility to throw light upon the qualitative changes taking place in group and individual consciousness in the separate developmental stages of Czechoslovak society, and to disclose in causal analyses which of the decisive determinants are most influential in the given period.

It is of significance for the further development of Czechoslovak sociology repeatedly to consider its relation to historical materialism. For Marxist sociology, the revolutionary materialistic dialectics is a theory of the development of the world as a whole, and, simultaneously, a methodological foundation and the most general methodological position.

Marxist-Leninist sociology is defined as a theoretical, special social-scientific theory developed on the basis of dialectical and historical materialism, as knowledge which is no philosophy but a special social science of a specific character. It is the only social science concerned with studying society as a whole and, at the same time, with studying individual parts, localities of society in their relation to the whole.

The alpha and omega of the further development of sociological knowledge is the necessity to systematize theories of a various level of generality, to elaborate all the levels of sociological knowledge, and to dispose of a system of gnosologically connected, hierarchically arranged, and relatively closed theoretical findings.